

ЭНСИЭДИ

Нам улууһун хаягында – 1935 сүй алтынның 5 күнүгөр төрүттээммитэ

Тыл — омук баар-суюх сываннаха уонна быстыспат бэлиэтэ. Хас биирдии норуот бэйэтин ураты майгыннаах күльтүрэтийн, угэстэрин, тылын харыстырыр суворенний бырааптаах.

Саха Республикасының Тыл туһунан Сокуонуттан

М. К. АММОСОВ ТӨРӨӨБҮТЭ 100 СЫЛЫН ҚӨРСӨ

Аммосовской ааңыларга

Үгээс буолбут Аммосов-
ской аабыылар ааспүт сый-
бутүүтүгөр ытыллаахтаах
этилэр. Республика Прези-
дентин быйбардара буолал-
ларынан сибээстэн ити аа-
быылары 1997 сый санаты-
гар ытарга, юбилейдаах
сылга бастаки хардлы кур-
дук тэрийэргэ быйнаарыл-
ьбытга.

тиябрьской революция инни-
нээби кэмгэг» — Р. Д. Уш-
ницкай, үөрэх улуустаабы
управленистин инспектора,
«Улусука пороут үөрэбийри-
тийн сайдытыа» — Г. Н. По-
лов, Нам орто оскуолатын
учуутала, «Нам улууна ре-
волюция кээннинээби бирдэ-
мээ» — В. Б. Колмогоров,
история учуутала «Нам

Тохсунны 24 күнүгөр уулус дыңалттык актөвий саалатыгар Аммосовской аабыларга нәниликтөр делегациялар, уулус киинин общественноын бэрэстэбтэллэрэ мүнүннүлар. Программа быйытынан аабылар 1 чаастарыгар уулус Бочуттаах гражданина, кырдыбас экономист Т. И. Замятин «Энгисэли хочоту-гар» дизн кинигэттигөр на- история учуутала, «Нам улууна Аба дойду Улуу сэриитин сыйларыгар» — А. А. Протопопов, сэрии ветерана, «Улус 50—80-с сыйларга» — И. З. Кришевашкин, «Нам» телерадиокин директора оғордулар.

Научной-практической конференции кыттылаахтарыттан «Энгисэли хочоту» кингээн ырытын уонна эбии ийнтиниэрийлэц суннүүлэри

Акылдардың көзүнөр научной-практической конференцияның күнүнде А. П. Павлова, улуустаазы краеведческий музей директора, Н. Н. Башев, улуус Муннаңызын председателем сол бүйааччы, И. Р. Москвитин, педагогический улэ ветерана кыттыны ыллылар. Кини-гэ улуус эрэ ининен тарбайнарын мунгурдаммакка, республика баатырлык тәниийэрин, кыяллар түгэннегэр нууччалыны тылбаастанарыгар, библиотекаларга булгуччы автар фондада баар боларыгар, ыччаты патриотической тынынга иштис-гэ оскуолаларга үөртээр пособие биыбытынан түншис-ларыгар база санааларын этилээр.

«Энгисэлийн хохото» дээр
кинингэ ырытытын «Знание» общество улустаацы
салаатын салайаачтын Влади-
мир Михайлович Бочак-
рев огортод. Кинь автор бу
кинингээ ааслын олохпут
араас кэрдинистэргээр улэ-
дьонун сийннээрин, улуус
социальной-экономической
эттүнэн олох бары салаа-
ларыгар сайдытын пано-
раматын сишлийн көрдөрбү-
тийн, книгэ улуус история-
тын биир дьонун чинчийн
бынтынын умнуулубат
ейдебүү хаялларын бэ-
лиэтээте.

Мантан салгы «Эгсээрийн хототутар» кинигэн ырытыыга эбийн ийтийнэрийлэри: «Нам улууһа Ок- Конференциян түмүгүнэн сүбэлэхнийнэр (рекомендация) ылалынна. Улуус баялыга А. Н. Ядреев «Эг-

сиэли хочотугар» кинигээ тус байэтэ улахан султа биэрэрийн, улуус историиын, социалний-экономической сайдытын сийлийн кэпсир дьонүн источникинан съяналтырын эттэ уонийн авторга Махтал суругу, бэлэн туттарда.

Үерүүлэх түгэн туланын Александр Николаевич Республика Президенин азтартал улуустаа «Эрэл» ўрээр-производствений комбинат директорыгар Софья Дмитриевна Евсеева ба Президент Грамотатын, кынын күөртэн дынг кырдык ўскуур», — ити мээнээ эпнэттер. Ол сиеринэн дакыллаатынка, улуус байылгар бэрт элэх ўйытылар киирдилэр, онно сөптөөх хоруйдааыннаар бәрилинилэр. Тыя сиригэр реформалар

Күн иккис ағарыгар абылар II чаастарыгар «М. К. Аммосов уонна тыа сирин реформалара (урут уонна билигин)» дизн тәмәба кәспстии буолла. Манна дақылааты Республика Правительствотын чилизиэ, Сир реформатыгар уонна сир ресурсалaryгар Государственный Комитет председатель, экономической наука кандидата Иннокентий Осипович Пахомов онгordo. Кини М. К. Аммосовы биниги еруу революционер бы урукку уонна ойнанынгы түлэрин дүүллэнинг И.Л. Еремеен, тыыл, улэ ветерана, СР үтүөллөөх агронома; А. Д. Попов, улуустаасы сир комитетын председателэ; К. Н. Тихонов, П.Хомустаах нэшилэгэн дъяналтатын баңылыгын солбайаччи; Е. Н. Дыкконова, Модут дъяналтатын баңылыга; И. Р. Москвитин, педагогическая улэ ветерана кыттыны ыллылар. А. Н. Ядреев абылар кыттылаахтарын заттарыттан И.О. Пахомовка маҳталын билээрдэ уонна бэлэх туттарда.

иң бүрү революционер бынайтынан ере тутарбыт туваах, олус дэгиттэр талааннаах, дьобурдаах киңи буоларын эссе дыригник ўртэрбийт эрзийллэр дияэтэ. Максим Аммосовы бедең ханаайтынан салайаачы—реформатор курдук көрөрбүт хайаттар да наада. Оччотугар инники сайдының язма макети тутарбыттуулганынан айланып, Аммосовский аягылар түмүктэринэн республика олохтоохторугар, улуус изнилийнэнтигэр байылыгы М. К. Аммосов төрөөбүт 100 сыйлын бэлистиир юбилейнан сибээстээн ынтырылар ылмыннылар.

Улуус байылыгы А. Н. Ядресс аягыларды түмүк-

Аччуттар ишкүй сайдыбытыгар урукку опыты түннан, идеялары сыйнинара, ситихиилэрдээх буюлохпутун сөп.

Иннокентий Осипович история урукку кэрдинстерин ахтан, ырыткан турал, билигин ытыллар тыа ханаа-йыстыбатын реформаларын уустук өрүттэрин, итэвэстэрийн сишлилийн арыйда. Онно салалта күннээби экономика боппуроостарын ситеэ ёйдеөбөтө, политической олоххонаары бириэмэтийн ытарын, түмэргэ ыгырда.

сири туңаныға, кредити биәрлигін, үләннитеттери экономической билінгэ-керүүгэ үөрөтингэ сите солта бәріллибетин ааттаат. Снимокка, Үон сый анараа оттүгәр М. К. Аммосов терөөбүтэ 90 сыйлын бәлие-тиир юбилей түгэнз.

Поэт төрөөбүт күнүгэр

Тохсунныу 25 күнүгөр Таллан Бүрэ аатынан Бөтүнг орто оскуолатыгар поэт, учутал Ефрем Степанович Сивцев—Таллан Бүрэ угэскэ кубулуйбут төреөбүт күнүн өзлияттээлдэр тойук» куруүугун чилиэн нэр бэйзлэрэ айбыт хоноопнорун ааџан инигинэрдилэр. Н. С. Макарова бэлэмнээбүт музыкальной нүөмдэрээ көрсүүгүү киэрэгтийдэр

Оскуолаңа поэт оболоро, сизинээр, кинини кытта бииргэ улэлээбит ветеран-учууталлар ынадынтаанылар. Михаил Егорович уонна Людмила Сергеевна Пестеревтэр поэт олоубун, улэти түнүнан ахтын онордулар. Ефрем Степановичка ўөрзүүт билгигин оскуолаңа улэллийн сыйлдар учуталлар Д. К. Прядезнико-ва, П. П. Дьяконова, Т. Г. Афанасьевая уонна А. Е. Сивцева учуталларын түнүнан ахтан-сансан аастылар.

К. А. Олесов салайар «Хо-

АБЫИАХ ТҮЛ МИННЫГ ЭС

Биччат сэлжинай сиёэс-белбүүнэй бааран, 15 тур-тээн ыччат, туризм, физ-оонийонно.
культура уонна спорт ми-Тыгаацыннаах киирснилэр

нистерства республика ыччаттарын управлениеи-рыгар, отделларыгар барыларыгар аппаратура бэлэх биэрдэ. Биниги улууспту- гар бу күннэргэ «Фендер» аппаратура кэллэ, онон ки- нотеатр, куулуп итилиин-иэкин ычкат сыйньяанд түмүктэригээр бастакы болех-хе республика чемпиона Максим Попов, күүстээх саа-хималыттар Василий Мат-веев, Николай Алексеев би-риистээх миестэлэри улз-нинилэр.

Тохсуннъ 19 күнүгэр, ербүлгэ, Намнаабы обо спортивнай оскуолатыгар саахымакка турнир ытылынына. Эргирийн математынан барыт күрэхтэнингэ 32 кини

кытына. Күрэхтәни иккى М. КОНОНОВА.

Үөдэйтэн сонуннар

Үедэй нэхилиэгийн олохтоох дъяналтатын баянлыга Соловьев М. Д. нэхилиэннэ инингэр сyllаабы отчуутун сабалаата. Быллырын кини олохтоох телевидснен ино- руука тахсыбит эбйт буолдайна, ол учгэй түмүгү абалбатынан сибээстэн, быйл Максим Дмитриевич тэрилтэлэри кэрийн санаа асташар. «Дын оюунуука муньнэр эмиз кельчүн суюх олохтообо В. А. Зырянов 60 сааңыгар аналлаах отчууттуур концерт олуннуу үйга буолара былаанинаар. Бу бицэргээ Дьюкуускайтан артистар тахсаллара сабадаанаар. Василий Алексеевич тэрийт 30-ча кийилэх хора мелодиы чиестээнингэ утумнаахтык бэлэмзэнэллэр. В. А. Зырянов баам элбэх ырмаларын сборнига тахсахтаах.

мунхар эмээ хөдүүнэсүх, олох кэлбээтэр, ионон тэрилтэлэргэ сылдьар «ордук» динр үүни. Коллективнай предприятие бастакы уонна иккиси биргээдэлэргийр, участковай балынхаа, детсадка сылдьан бэйзтийн үзүүтийн, ишигки бываанын кэпсээтийн уонаа бу тэрилтээ олохторууд, үзүүлээрин кытта билсистэ. Аны оскуолаца уонна полеводческой биргээдээс сылдьар бывааннаах.

* * * Дъар оболорун кытта сибээс-
тэрийн бысплаттар. Былсырын
Үүдэй нэхилиэгиттэн үрдүк
тэафуна фестивальга кыттаа-
руү үзүүлж, алта овоо кирибите.
Былсырын үрдүк үзүүлж, алта овоо
бэлэмнэн сүлдьаллар. Үрдүк үрдүк
* * * үзүүлж, алта овоо кирибите.
Үрдүк үрдүк бэлэмнэн сүлдьаллар.
* * * Үүдэй нэхилиэгиттэн үрдүк
тэафуна фестивальга кыттаа-
руү үзүүлж, алта овоо кирибите.
Былсырын үрдүк үзүүлж, алта овоо
бэлэмнэн сүлдьаллар. Үрдүк үрдүк
тээн 27 обо үэрэнэр.

В. КАСЬЯНОВ.

М. К. АММОСОВ ТӨРӨӨБҮТЭ 100 СЫЛЫН КӨРСӨ

Саха литературагар М. К. Аммосов обраһа

Саха наоруотун чулуу уола, төлөннөөх революционер, саха биир бастакы большевига, государственний деятелей Максим Киро- вич Аммосов 1997 с. ах- санынтыгагар 100 сааын туулуоба. Бу сүдү кишиб олобун-даанааны, улэтинахамааны туунан балай эмз үерэтилини, ырытылни. Тумгэр хас да ки- нийгэ бэчээтэнэ. Ол курдук, Д. С. Макаров «Максим Аммосов», «Максим Ярки», Аммосов ыстайыларын, ахтыларын хомууруннуга, А. Хамидулин «Легендарный Максим», Е. Е. Алексеев «Обре- ченные» уод.а. кинигэлэртэн, исторический докумоннаарга олобуран, Чабылхай ки- нийгэ олобун странициа- рын, очтообуу политичес- кай тутул кэмгэр ейе-са- наата ункуутун синилии билсэхэ сөн.

Онтон саха литературагар наоруот уола номох- хо кирибтийн, Чабылхай Максим обраһын арыйын улаханын үерэтилээ илк боппуроос дистэхэх, араана сыспатым буолуу.

Мин биир оттүтэн, саха тылын уонна литературын учуталда идэлэхинэн, иккис өттүтэн, кини кил- бизнээх аатын сүгэр орто оскуола салайаачыт буюлтын, бу боппуроу нахадаа байтуудын эрэ үерэтэн, чин- чийэн, дөнгө-сэргээх ти- риэрдэхэх баар эт дин толкудаабытм балай да кэм буола.

Саха Республиктан Президент М. Е. Николаев, М. К. Аммосов 95 сааын туулар юбилейгагар «Наоруот историия — бу эдэр ке- лүүнэ, кэлэр көлүүнэ ба- рарай оскуолата» — дин бэрт сөнкө эпнитэ. Кырды-

га дабаны, биңги, эдэр дыон, ити чабылхай салус- туу элэс гылан ааспыт ки- нийтиттэн элбэхх үерэн- бит, суду улэтийтэн, уй- лээби онгорутуттан угын көрфөт, сяналыбыт.

Дээ, онон сыйна саха литературагар М. Аммо- сов обраһа көрдөрүлүбүт, салайаачыт аймын- ларын көрдүүр буолбутум. Онууха бастакынан, драма- тической уонна прозаичес- кай аймынларын бу обраһын арыйарга огкуулу би- риэн сөнгөөх улэлэрдин билситим.

Саха наоруоднай суройаачыта Софон Данилов «Сахалар ааттарыттан» исто- рико-документальний драма- тагтар гөлөннөөх револю- ционер олобун түгэнэр — 1919 с. саас «Колчак» фро- нун туураанына, Москва- тийн Ленини кытта көр- сүнүүттэ уус-уранын салайаачыт. Суройаачы Н. Лугинов «Бырасты» драмата Аммосов олобун түнхэх түгэнэрин хабан көрдөр, бу аймын спек- такъ бынытынан сигин- лээхтик туурууллуута сүн- кэн улэ бынытынан саланын сөн.

Драмалар документаль- ний өрүтэхтэрийн Аммо- совы бу улэлдэгэ истори- ческий личность бынытынан ханык баарар аа- баачыы сяналынан сөн.

Онтон проза, олохко буолбут дынгээх событие- ларга олобуран суройаачы П. Филиппов «Револю- саллаата» дин кинигэтии күйгү турар. Бу

кинигээ Максим эдэр са- туулар юбилейгагар «Наоруот аатын омук су- ройаачыларын Аммосов обраһын арыйынга холонол- лор эбт. Поэттартан П. Ойуунускай, С. Данилов, Элэй, Чабылдан, М. Ефи-

гэтигээр автор «Добордуулар», кэпсээнгэр Аммосов уонна Ойуунускай добор- доонуулара хайдах күүнүрэн иэрин Е. Яровлавской ку- руогар дъарктынныла- рын кишихэх тиймийтээ ты- лынан кэпсиир. Маны та- нынаа, проза элбэх пуб- лицистический ыстайылар, салайаачыт аймын- ларын көрдүүр буолбутум. Онууха бастакынан, драма- тической уонна прозаичес- кай аймынларын бу обраһын арыйарга огкуулу би- риэн сөнгөөх улэлэрдин билситим.

Саха наоруоднай суройаачыта Софон Данилов «Сахалар ааттарыттан» исто- рико-документальний драма- тагтар гөлөннөөх револю- ционер олобун түгэнэр — 1919 с. саас «Колчак» фро- нун туураанына, Москва- тийн Ленини кытта көр- сүнүүттэ уус-уранын салайаачыт. Суройаачы Н. Лугинов «Бырасты» драмата Аммосов олобун түнхэх түгэнэрин хабан көрдөр, бу аймын спек- такъ бынытынан сигин- лээхтик туурууллуута сүн- кэн улэ бынытынан саланын сөн.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин Аммосов обраһын көрдөр, ойуу- луур аймынларын ааттам- мый эрэ буоллахтарына, аны дээ, дынгэгээн, илдий- ритэн, чулуу кишиб, чабылхай улбут М. К. Ам- мосов обраһа саха литературагар көрдөрүлүүтүн башылгар Ядреев А. Н. улахан махталын тиэрдэбин.

Инникитин — улахан улэ- күтэр. Билигин

1. Омллоон Ньюкулай хос сиеннэрэ

Омллоон Ньюкулай 1700—1750 сүйлар дээкин Үөнзээ Бүлүүтэн кэлбигээхээ, Туудлаахаа олохсуйбут. Элбэх сиеннэммит, хос сиеннэммит. Олор тэнийн Мөкү Күөлүнэ, Лакыданан, Мянный Бастээнигэ тарбанан олохсуйбуттар. Сиеннэрэг түнүүн учугээдик билээр М. И. Зырянов (1870—1962 сс.) кэлсээбите баар. Хос сиеннэрриттэн биирдэрэ — Хабырыс сэтгэволовоммут.

Оболорун азтара: Өлөксэй (1907—1942 сс.), Игнат (1910—1944 сс.), Бүтээр (1922—1944 сс.), Кэтириис, Александра, Илья уонна кыра Кэтириис, Дыданы Хабырыс оболорун кыйлан инишээ, дынно бэртээлэйт. Урт кыаммат, элбэх оболоо сахаларга оннук угс баар. Таастаах ийнлигээр былыр оболорун «иитих обонон» атын ыалга бэрбит дөннөр баар эбйттэр.

Туулаах — кыра онгкучах алаас, халыг таа быынгар сыйтар. Арбаа үрдүк сыйрын аннагар дыобус уолдук күеллэх. Мантан бэрт чугас арбаа — Мөкү Күөл дин бэртээхийн алаас. Бүүчүгэй — оттонор алаас. Ыстапаан уонна Хабырыс уолаттара уллэстэн оттууллар. Алаастарга 60—80 сугтай ийнээх солоонуун бурдук ынтар баанынадар.

Туулаах — Борокуоппай обонньор, Мөкү Күөлгэ — Ыстапаан баанынадар. Сайн ити алаастарга олорор ыаллар бука бары, оболуун-уруулун Мөкү Күөлгэ уонна Лакыдаа оттууллара.

Саас баанынадарын обуунан, мас суханан тиэрэн, ньзимизэн сиэмэн ынналлар. Күнүн атырдаах ынан ортотуттан бурдук саһара бууута, дыхталлар сиэрпэнэн ынан, холбуу баиталаан, түүтэхтэрийн огорон, тууруу уоннуу гына туурууллар. Ол турган бурдук сите бунаар. Күнүн түүтэхтэрийн ардаа, хаар-сир хоппот сарайнгар таан даарыстынлар. Алтынны бутүүтэе күеллэрийн муунаа кийнүү үйар буултун кийн эр дын, уолаттар түүтэхтэрийн муускаа таан, мас сүллүгэннэн сиённан, сиэмэн кылжстан араараллар. Бу улэ ыраас, хаара-сиинаа суюх күнчээ огоонуллар. Онуу кыргыттар, дыхталлар чабычхаттарга кута-кута, таалга кылжын көтүтэн, оссе ыраастынлар. Ол кийн эмлаардартыгар анал огоонуулаах сиэмэ кутар хөппөю, хайтар уиаларга куталлар.

Кийн онтон мас хамыйнан баан күллээрэн, сииллэрийн көрөн хатараллар, мас кийнгэг сиённан, хайж араараллар. Онохторун кэннэг суюруу баар. Онон тардан, мэжжэ бурдук огороллор Былтыргы сахалар быйлыг сагаа бурдугунаа лэпшиэх, алаады огостон айыллара. Ол билинги тизлэн кэлэр бурдуктаа баар ураты миннингэс амтанаах буолара.

Биңигэ энэлэрбит, ол аата 1917 сал анараа өртүүр олорот сахалар, тухо баар туттар мадларын, таангтар таангтарын, айыр астарын барытын бэйзэлэрэ огороллоро. Оссе быллыр, 1632 сал анараа өртүүр саха отой да харын, арын, нолуук (дывааха) дынни билжээкээ олорбут. Дынрыга наар салты, сиённан суюх иитэн, бултаан олорбут.

Билинг кур бурдуктан огоонуллуу бут килингит баана-атаа суюх ынаран ийнэр. Онон сорох дын энэлгиттэн бурдук ынахтара дын сиёнлини суурдум. Билинг дынноо буулуктаах трактор баар, мас суха булбатах.

Сэтгэ оболоо Омллоон сиэнэ Хабырыс баайдарга от-мас тиээччиин, сир солооччунан үзлийн Үзэйт, бэйэтин күүс өртүүн канар кийн. Туулаах сыйрыгын саас ата оттоо сыйрыгын таанаарбатааны атын булгутан баар, сонон таанаарбатааны дын көрбүт. Сатаажай баайдар Жирков Тиэхээс кийн от тиээччиин, сиённан отчутуун үзлээбүт. Кэргэн Настааччыя — Хамаадатта, Москвитиниар кысстара, ол Тиэхээс хотонуугаа ынах ыачынан сильдьбыт.

Улэлии сыйртадынаа сайн Зырянов хотонго кийрэн кэлсээпти. Настааччыя оболоро: Өлөксэй, Игнат, Бүтээр — сэтгэе саастаах сыйнинаах сыйса сильдьбыттар. Настааччыя манынк эпти:

— Кеччэгэйдэрэ сүр, аиннаа ахнапаттар, таангтарааттар, бу бинир ырбайханын кыныннары-сайннары сильдьбын. Ынахтара элбэх, саатар тахсан көмлөлспеттер.

Сорох дыл саас Кийн Сыыр баайдарыгар, Азаровтарга кийрэн, баайдарын солоон бээрэг эбйт. Соломмут баанын омоохутаа билитин баар, сиистар. Софонов Мэхээчэ обонньор ынан көрдөрбүт. Солуу сильдьбын уончлаа сильдьлан көрбүт.

— Энэ Хабырыс солообут баанынадарын онно бу сыйтар, дын кийн, үзэйт да кийн эт, — дын отуттан тахса сыйлаацаа этэн турар.

II. Иитих обонь ободо, эдэр сааха

Былтыргы сахалар — элбэх оболоо, кыаммат дыданы ыаллар, оболорун

обото суюх эбэтэр баай дынгиг «иитих обонон» — үзэйт обонон биэрэр идэлэхтэрэ. Биэрни сорбор адьас кийн ово эрдэвчин, сорбор айыс-тобус сааныттан буолара. Игнаты обото суюх Максимнаахаа биэрбittэр. Атын ыалга барбыт ово кейгэтийн тутуллара, аиннаа ахнапаттара, күнү ынаа үзлэнире, өрүү бинир илдэвирэй эргэ таангстаадаа, мөбүллэрэ-этиллэрэ. «Иитих обонь» ыар дыньяланара. Дыэбир, тыйыс кийн иитих тээх тахсара, Игнаты алта-сэтгэе сааныттан биэрбittэр. Сайн суюх хомутаараллар. Булбакка кэллээнэ кырбанар.

Биирдэх уол кырбаныттан куттанан, Лакыдаа — Махсыннаахаа барбакка, Туулаах күүлэн кытыынгар ойуурга хоммут. Махсын кэргэнэ — Мойочно кынаа ей аягдаах эбйт. Овонуу атавыттай таангнары ыаан турал кырбыр эбйт. Игнат кырбани, бааныран, өлөр турккаа киирбittин таайа

«Кэнгэмэ» артыалга уон икки ханаайыстыбаа холбооспут, сүнүүтүн, сылгытын, туттар тэриллэрийн, биис үллэстит сирдэрин барын артыалга холбообуттар. Уон икки чаанынай ат, хас да көлүүр обунаа холбоммут. Үаллар баанынадар — эмээ артыал баанынадаа. Председателин Иванову (Аллан) талбаттар. Биргэдэйнин Иванову — Прокопьев Игнаты.

Уон оттонор алаастаахтар: Нэйтэх, Мянный Бэстээвэ, Туулаах, Мөкү Күөлгэ, Сөгөлөөннеөх, Төксеке Булгуннэх, Собонут, Аллан Алаана, Чаачахан икки алаана уонна үрэхэх Лакыдаа, Дылан толонноро. Артыал бурдук ынан, от оттоон, холбоммут сүнүүлээрин иитэн, үзлээн-хамсан барбыт. Од эрээри дын үкээ артыалга холбоонуу сөбулэбэйттэр эбйт. Ордук 1938 сүлгэ «Кэнгэмэ» артыалы «Өкөөн уота» колхоза холбообуттарыгар. Онон ити алаас-

тырас. Абынагар дылы азатыгар, ийзтигэр да хас да сыл олорбута. Ол гынаан бааран Төгтүнэн, Мөкү Күөлүнэн, Туулааынан ат сыаржатыгар угустук тэгтээр-тазы таскайданаан баара.

1938 сүлтэн сут-кураан дыллар сабаланаллар. Игнаттаах Мөкү Күөлгэ саха балаана, хотон салбаанынаах, сага ампаар дынээрэгээр түерт ыал дыуваахтаан олороллор. Рыкунова Матырыас эмээхин уоллаах кынынаан, ястапаан обонньор күтүэц Ньюкулайдын, кынаа Ааныстын, устээх уоллара уонна эмээхин өлөн, обото суюх саботох буолан хаалбут Махсын обонньор.

Кийн Игнат аялаан, түнхтаан кийнэ мусс мааны кубахтары, бэйзээ бүтүнүү кырмы-хаар буолан, сүгэн сүлгэдээл аялааныаа.

Дыэбээ түерт өбөлүүн барытаа уон икки кийн баара.

Саас астара быстан, бары аччыктыыр аялааныаа.

Били кынынгы кубахтарын иин тус-тусаа тоогоо бууттар, ону киллээрэн ириэрэн сииллэр.

Биэстэх Мотя, түертэх Хонооийн кубах осонообун кемүүлүк онох чанчыгар турал утэнэ маска саллан сииллэр.

Саас Ыстапаан обонньор тынаас тиринтийн бысталан бунаарда, ону түерт гынаа үллэстэн дын дыноо сиитилэр.

Ампаар дын эркнингэр Ленин трибунаа, умайар уот кийн блаахтараа урдулээрин илнитин уунаан тыл этэ турар. Атын эркнингэр Сталин, Молотов мэтиризэтэр ыйаммыттар. Ити Игнат ыайтадаа.

Хонооийн ол Ленини күпсөө өр одуулур, онно арай Ленин аллараа илинтэн тоюон эрбээ уонна аяба хамсыыр. Уол ону олус дынбэргээцээ.

Кийнэ кемүүлүк онох тигинччи оттууллар, чумчыи умайар. Онно Хонооийн били Ленини, Молотовы көрбүтэ, сирэйдэрэ харааран мыччыстан кестэр буолбуттар. Ону көрөн куттанаа. Барыны билэр, остиоруяаныттарын Матырыас эмээхин ыайттар.

— Ити Муолатап сирэйэ тобо кунаан буолла?

— Энгини мэнктийнлэр дын кынырбыт, — дын эмээхин хардарда. Биирдэх күнүс эр дын, обонньоттор үзээ тахсабыттарын кийнэ дыхталлар кэпсээтэллэр:

— Бурдукпут баарнаа, тугу айыбыт?

— Эмээхин (Матырыас).

— Үкынаачайга ыстаалдынаа бурдук биэрэе буоллаа.

— Ол ыстаалдын манна чугас олорор дуо? — Ыстапаан кынаа Ааныс ыайттар.

— Уу тукаам кый ыраах Москубаба олорор.

— Оччобо Үкынаачай оччо ыраахтан хайдаа бурдук ылай?

Эмээхин иистэнэ олорон күлэн сыйгырын уонна этэр:

— Оттон бассабык, ахтын пиньылаа буоллаа дин.

Маны орон устун хаамаа сылдьар түйтэхээ Хонооийн тобо эрэ өйүнэр хаатайт.

Оччолорго таанаа арьги, арьгылаанын, онтон да атын түктэрийн биынылар суюхтараа. Дын чөл өйнэн сылдьараа. Ол ини дын өйн-санзатаа билингнитээ бэр быдан ыраас, сирдээк этэ.

Онон оччоообу оболор итирик кийнин, араас быдьар таалы-өнүү, охсуунуун-этийнин кербэжээ.

Кийнэ айылык кэнниттэн остиуолу хомийнан биэрдилэр. Хоноо тугу эрэ сүрүйар.

Хоноо кин азатыгар улахан ойуулаах кумааыны биэрдээ. Игнат ону ылаа.

— Хойт оюм Хонооийн түнчнэ, дын.

Игнат Хонооийн ити кумааыны билингн ылынан баардаа. Мучуман буолла.

Бүтээр Хонооийн сүол аянаачыа оронтгээ улаа хам тутта.

Биирдэх саас кинилэр дынээрэгээр Мөкү Күөлгэ элбэх эр дын, обонньоттор мустан олорон тугу эрэ кэпсээтэллэр.

1937 салындаа.

Ол кэпсэйтэн «ниэмэс», «дьоп-пүүн», «Омуохан», «Ойуунский» дын тилларын өйдөөн хаалбатаа. Кэпсэтийн ис хонооно «сэрии буолаары гынна» дын этэ.

Кийнэ сүтэн бааран, Хонооийн азатыттан ыайттар:

— Ол ниэмэ дыноо ити аан дынээ батыхтараа дуо?

— Суюх, бапнагаттар.

— Оччобо бу өртүгээр эмээ киллэрдэхээ?

— Син-биир бапнагаттар.

— Тугун элбэхтэй?

Хонооийн ол ниэмэ дыноо наанаа элбэхтэрийтэн салыннаа, түүн уутаа кэлбээтэ.

(Салгытаа бэчээттэнэ).

ДЫЛЛАР УОННА ДЫЛБАЛАР

Дылбаа огоонуута

(Сэрии кыттылаадаа И. Г. Прокопьев, мяннайыг артыаллар, колхозтаахтар тустарынан очерк)

Борокуоппай «афатын түерт уон хоннагар илдээбин» дын илдээ барбыт. Атыннык уолу ыалтаяа ыалынадар суюх.

